

\* \* \*

זיוה שמיר

## המוזה קלת הכנפיים: על פזמוניו של נתן אלתרמן אהב אותי היום על פזמונו של אלתרמן "זה יעבור"

"זה יעבור" הוא פזמונו של אלתרמן בלחנו של משה וילנסקי מתוך התוכנית "נא להציץ!" – תכניתו הרביעית של תיאטרון "לי-לה-לו", שהוצגה לראשונה ביום 9.9.1945. זהו שיר מעגלי שניתן לבצעו – כמו את הפזמון "שיר העבודה" ("פחל ים המים") – במעגל החוזר על עצמו שוב ושוב עד אין-סוף.

לפזמון שלפנינו שתי גירסאות: האחת מקוצרת שתובא להלן, כפי שרבים ביצעו, והשנייה – ארוכה מאוד – והיא מובאת בכרך ב' של פזמונים ושירי זמר שבעריכת מנחם דורמן. בגירסה הארוכה הדוברת נושאת שלושה מונולוגים שונים, ולא אחד; בכל פעם בגיל אחר וב"מצב צבירה" אחר של חיי האהבה שלה.

המונולוג הראשון שייך לתקופה האופטימית והמאושרת של ימי החיזור הרומנטי והאהבה שהובילו אל החופה.

השני – לתקופה שנתלוותה לחיי-נישואים מאכזבים שעלו על שרטון וכמעט שנסתיימו בפרידה. פרק זה מהפך את הניב השגור בלשון הדיבור: "עד לחתונה זה יעבור." בדרך-כלל משמש ניב זה כמילות נחמה על פצע או מכאוב. לפי השיר שלפנינו, הנישואים משכיחים את ימי האהבה והנועם שקדמו להם – את תקופת החיזור הוורודה והאופטימית, ומשאירים ימים "אפורים כשק".

במונולוג השלישי מפליגה הדוברת על כנפי הדמיון אל תקופת הזקנה, שבה היא תחיה עדיין עם בן-זוגה משכבר הימים. בדמיונה השניים יהיו נתונים איש בזרועות רעותו, מנחמים זה את זה על המיחושים ופגעי הזמן, שקועים בזיכרונות על עברם המתוק-מריר.

והרי השיר בנוסחו הקצר והמופר:

|                                                                                                                                                               |                                                                                                                                                                                                         |
|---------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|---------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|
| עוד אני זוכרת, עוד אני זוכרת<br>רעש צמרות וזמר מעין.<br>לצדך דומם הלכתי כעגורת,<br>בשמלה צחורה, בפקר הלכן.                                                    | לכן, כל עוד עינינו<br>משמחה זרחות,<br>אהב אותי הרבה,<br>הרבה, הרבה מאוד.<br>הבט: היום זוהר<br>על ארץ ושמים.<br>מפני שהוא עובר, עובר<br>יקר הוא שבצעתים.<br>יגון ואשר מתחלפים בתור,<br>זה יעבר, זה יעבר. |
| כנראה, מאוד הייתי נהדרת,<br>כנראה, הייתי חמודה מאד.<br>עוד אני זוכרת, עוד אני זוכרת<br>איך לפי צחק מאהבה וסוד.                                                | פי אשר שחזר<br>אתרי דמעות עינים,<br>הן שבצעתים הוא יקר<br>ועז הוא שבצעתים.<br>יגון ואשר מתחלפים בתור,<br>זה יעבר, זה יעבר.                                                                              |
| אף גם בימי האשר – לא ידעתי איך<br>משהו נגן, נגן בי וחיך:<br>זה יעבר, זה יעבר,<br>זה יעבר, ילדה, כזמר על פנור.<br>יגון ואשר מתחלפים בתור,<br>זה יעבר, זה יעבר. | זה יעבר, זה יעבר,<br>זה יעבר, זה יעבר.                                                                                                                                                                  |

השיר "זה יעבור" הוא לכאורה שיר קליל ואופטימי, מוצף כולו באור. אפילו החריזה עומדת כולה בסימן המצלול [OR], ועיקרה – חזרה אינטנסיבית על המילים: "זה יעבר, זה יעבר" החוזרות עם "על פנור" ו"מתחלפים בתור" (ובנוסף הארוך גם עם המילים "עד בקר אור").

אלתרמן עשה לא פעם שימוש מחוכם בעובדה שבעברית המקראית המילה "אור" פירושה גם מים (על בסיס הפסוק "יפיץ ענן אור", איוב ל"א, י"א). משום כך, בפזמון שלפנינו גם פרצי הצחוק המתוקים, המאירים את החיים, וגם הדמעות המלוחות, המחשיכות אותם, קשורים ב"אור" (זוהר, מים) ומתחלפים אלה באלה במרוצת החיים יותר מפעם אחת.

מאחר שיש בשיר גם יסודות "אָרס פואטיים" (מחשבות על מלאכת הכתיבה), המילים החוזרות "מתחלפים בתור" מתבטאות בו אפילו בתחום החריזה והמשקל: עומדים בו בתור חרוזים רגילים ובנליים, המתחלפים בחרוזים חד-פעמיים ונמרצים. מצד אחד יש בו לכל אורכו חרוזים שחוקים וקבועים מרוב שימוש, כמו: "שמיים-עיניים-שבעתיים". כנגדם יש בשיר שלפנינו חרוזים אלטרמניים מקוריים בתכלית, כמו "איך – חַיִּף", "דמעות – מאד", "יגע עד-איין-די – יבינו לדברי", "ימי חל ועני – קמוף וקמוני", וכו' (הדוגמאות לקוחות ברובן מן הנוסח הארוך).

גם במשקל יש חילופים מהירים בין שורות סדורות של הקסמטר טרוכאי, משקל שגור ומקובל הדומה לאלכסנדרין הצרפתי, לשורות ימיות בגדלים שונים ובלתי צפויים. כך נתן ביטוי לתוכן באמצעות המשקל ורובד הצליל. הצד היציב של החיים והצד הרנדומלי והמזדמן שלהם מתבטא גם במשקלים ה"מתחלפים בתור".

להלן נביא את הקטע על ימי הרעה והיגון, שהגיעו אחרי ימי האושר – קטע שהושמט מביצועה ה"קלאסי" של שושנה דמארי:

יָמִים הִגִּיעוּ, יָמִי חַל וְעָנִי,  
לָגַז וּקְטָטָה יָגַע עַד-אֵין-דִּי.  
יֵשׁ רַבִּים אוֹלֵי קָמוּף וְקָמוֹנִי,  
וְלָכֵן רַבִּים יָבִינוּ לְדַבְּרִי.  
פִּנְרָאָה, מָאָד הָיִיתִי נִהְדָּרֶת,  
פִּנְרָאָה הָיִיתִי תְּמוּדָה מָאָד  
אִם אֶת תְּמוּנָתִי שְׁמַרְתָּ בְּמִסְגָּרֶת,  
אֵף כִּי לֹא רָצִיתָ אֶת פָּנִי לְרֹאוֹת.  
אֵף גַּם בְּיָמֵי הַדְּמָע – לֹא יִדְעָתִי אֵיךְ –  
מִשְׁהוּ כָּאֵז נָגַן בִּי וַחֲיִף:  
זֶה יַעֲבֹר, זֶה יַעֲבֹר,  
זֶה יַעֲבֹר, יִלְדָּה, כְּכִי עַל פִּנּוֹר.  
יִגּוֹן וְאֶשֶׁר מִתְחַלְּפִים בְּתוֹר,  
זֶה יַעֲבֹר, זֶה יַעֲבֹר.

השיר הוא לכאורה שיר קליל, ולפעמים אפילו בנלי – הן מבחינת התוכן הן מבחינת הצורה (במבנהו בן שלושת הפרקים, המתארים שלושה פרקי חיים, הוא מזכיר את הפזמון "כלניות" שנכתב אף הוא בשנת 1945). על כן מפתיע לגלות שלמעשה זהו פזמון לגמרי לא שגרתי, אפילו "חרוני" – פזמון השובר את כל המוסכמות המקובלות. אין בו אפילו מוסכמה פיוטית אחת העומדת על תלה, וכולו מעשה-כלאיים של קביעות סדורה ושל מקריות מזדמנת ובלתי צפויה, מנפצת גדרות והגדרות.

מן הבחינה הרעיונית, השיר מתבסס על מוסכמותיו של ז'נר הקרוי בשם הלטיני *carpe diem* ("תפוס את היום"). שירים המשתייכים לז'נר מצויים בשירה האירופית לרוב, ובכולם הגבר מנסה לשכנע את אהובתו להתעלס אִתּוּ באהבים, כי ימי הזקנה והכפור עתידים להגיע חיש-מהר ולשלול מהם את היכולת להפיק הנאה ממנעמי האהבה. ידוע ומצוטט הוא שירו של הרברט הריק "אל הבתולות". מפורסם ממנו הוא שירו הארוך והיפה של אנדרו מארוול

"לאהובתו הצנועה" ("To His Coy Mistress"), שבו הגבר מפציר באהובתו לוותר על תומתה ולהתמסר לו. בשיר זה מנסה הגבר הלהוט לשכנע את האישה ליהנות מהחיים בעודה צעירה ויפה, ובשורות אחדות מתוך 46 שורות שיר זה, הוא מתרה בה שמרכבת הזמן שועטת בעורפו ועתידה לגזול משניהם את ההזדמנות ליהנות מהנאות העולם הזה:

### ובעברית:

...

But at my back I always hear  
Time's wingèd chariot hurrying near;  
And yonder all before us lie  
Deserts of vast eternity.  
Thy beauty shall no more be found,  
Nor, in thy marble vault, shall sound  
My echoing song: then worms shall try  
That long preserved virginity,  
And your quaint honour turn to dust,  
And into ashes all my lust:  
The grave's a fine and private place,  
But none, I think, do there embrace.

...

אך בערפי תמיד נושפים  
רכבי הזמן המכנפים  
ומול עינינו הנשואות  
ערבות הנצח, משואות  
עולם; יפיו לעד לא ישרד  
ובגל קברו לא יהדהד  
שירי. רמה תהא קוססת  
את תמנת המיחסת  
כבודך הזר יהא לאפר  
ותשוקתי לרמץ, פי בקבר  
יש פרטיות וגם תנאים טובים,  
אך איש עוד לא רזה בו אהבים.

### מאנגלית: זיוה שמיר

גם לעברית יש גירסה משלה לפתגם הלטיני "תפוס את היום" (במילותיו של הנביא: "אכול ושתו כי מחר נמות", ישעיהו כ"ב, י"ג). עם זאת, אין הזנר הנהנתני הזה של ה-*carpe diem* רווח כל כך בשירה העברית, הגם שיש לו נציגים אחדים אצל גדולי המשוררים.

בפזמון הקל שלפנינו השתמש אלתרמן בטיעוניו של זנר זה, באמרו:

"לכן, כל עוד עינינו / משמחה זורחות, /  
אהב אותי הרבה, / הרבה, הרבה מאוד. /  
הבט: היום זוהר / על ארץ ושמם. /  
מפני שהוא עובר, עובר / יקר הוא שבועתים."

יתר על כן, בנוסח הארוך נאמר במפורש: "אהב אותי היום" – כלומר, "תפוס את היום". כלולה כאן המלצה לתפוס את רגעי התשוקה ללא דיחוי, בעודם בחומם, ולא להניח להם לחלוף ללא מימוש (והשוו לפזמון האלתרמני "אוריאנה" שכתיו מסתיימים בשורת המחץ הדורשת לתפוס את הזמן ולנצל את הרגע בעודם בחומם: "הערב, פרגע, פבר").

עם זאת, שירו של אלתרמן הוא שיר המהפך לגמרי את כלליו המקובלים ואת מוסכמותיו של הזנר הקרוי "*carpe diem*", שהוא בדרך-כלל שיר פיתוי, שבו הגבר מנסה להדיח את הנערה, או את העלמה, לוותר על בתוליה. בשירי "*carpe diem*" הקונבנציונליים, הגבר מחמיא לאישה עד אין סוף כדי לקנות את לבו: לשכנע אותה לבז למוסכמות חברתיות ולהשתחרר מפבלי הצניעות. לעומת זאת בשירו של אלתרמן (גם בנוסח הקצר המצוטט לעיל, אך בעיקר בנוסח הארוך המובא בספר **פזמונים ושירי זמר**) האישה היא זו המבקשת מהגבר להתעלס אתה באהבים, אף מציעה לו לממש את הצעתה ללא דיחוי, ואילו הגבר מסויג למדיי.

בשירי "carpe diem" מקובל שהגבר הוא המחניף לאישה ועוטף אותה במחמאות, וכאן האישה מחמיאה לעצמה, והגבר נאלץ על-כורחו להנהן אחר דבריה, ולהסכים אתם בלי התלהבות יתרה: "וְאֵנִי אֶלְחֵשׁ – הֵייתִי נְהַדְרֶת... / וְאֶתָּה תִסָּכִים: / – כֵּן, תְּמוּדָה מְאֹד." בעצם זהו מונולוג של האישה, המשחזר את תולדות האהבה שלה ושל בן זוגה משנות העלומים ועד שנות הזקנה, ובו הדוברת מתברכת בעצמה, עיוורת למצבה האמיתי. היא אינה חשה שהיא בעצם אוהבת את עצמה ומאוהבת באהבה, ואינה מודעת לכך שהגבר אינו מתפעל ממנה כפי שהיא מתפעלת מעצמה.

יש בשיר "זה יעבור" סימנים נוספים המעידים על כך שאלתרמן ניפץ בו בידועין את כל הקלישאות השגורות ואת כל הקונבנציות המקובלות. נמנה אחדים מהם:

- מטבע הלשון השגור "זֶה יַעֲבֹר" משמש בדרך-כלל כ"צפירת הרגעה" המאותתת לאדם הסובל שהכאב יחלוף חיש-מהר, אך כאן לפנינו שיר המשתמש במילים "זֶה יַעֲבֹר" לא כדי להרגיע את האוהבים, אלא כדי להתרות בהם ולהזכיר להם שהחיים קצרים ועתידים עד מהרה לחלוף לבלי שוב (ואגב, גם הפזמון "בכרם תימן" מסתיים במילים "זֶה יַעֲבֹר מְחֹר!" – המתפקדות בו גם כמילות הרגעה נעימות וכמילות אזהרה מאיימות).
- הגרסה הארוכה של השיר שלפנינו מבטאת אמנם באופן הומוריסטי את האמונה בכוחה התרפויטי של האהבה ("כִּי אִם הֵלֵב אֶהָב / בְּנִעוּרָיו אֵי-פָעַם, / הֵלֵא גַם לְדִקְרוֹת הַגֵּב / יֵשׁ אַחֲרֶיךָ קֶצֶת טַעַם"), אך אין בה אמונה ביכולתה של האהבה לשרוד לטווח ארוך, או בכוחם של האוהבים לשמר אותה. ובכלל, אלתרמן לא האמין בכוח הישרדותן של שבועות האהבה (וראו שירו "כלניות").
- בתוך שיר נוגה על קוצר החיים ועל מכאוביהם, המלווה בלחץ נוגה, לפנינו רגעים קומיים להפליא, כמו הקטע שבו האישה מתברכת בעצמה ואומרת: "כִּנְיָאָה, מְאֹד הֵייתִי נְהַדְרֶת, / כִּנְיָאָה, הֵייתִי תְמוּדָה מְאֹד. / אִם אֶת תְּמוּנָתִי שְׁמַרְתָּ בְּמִסְגֶּרֶת, / אֵף כִּי לֹא רָצִיתָ אֶת פָּנֵי לְרֵאוֹת." את התמונה הממוסגרת אפשר לפרש בדרכים רבות ושונות: אפשר שהגבר מאס בבת-זוגו, אך אינו ממהר לשחרר אותה (שומר אותה במסגרת או בסוגר). אפשר שהוא שם אותה "בסוגריים", ויוצא ליהנות מהנאות החיים לבדו, ולא בחברתה. ייתכן שהוא מוכן לתלות אותה כתמונה, או אפילו לגרור אותה אל עמוד התלייה ולהיפטר ממנה...
- והא בהא תליא: דווקא בשיר שלכאורה מוצף כולו אור יקר, אלתרמן מספר לא מעט על הצרות והמכאובים הפוקדים את האדם במהלך חייו. ואולם, דווקא בסיפור הקודר על הצרות ניתן למצוא צד בהיר של אור, כי ניכר שהחיים ממשיכים גם אחרי המכות שסופג האדם במרוצת הזמן. שוב ושוב שיר זה מדגיש, שלא רק על הנאות החיים שחווה האדם לאורך חייו אפשר לומר "זֶה יַעֲבֹר". גם הצרות חלוף תחלופנה בתורן. על כך עתיד היה אלתרמן לכתוב בשירו "ליל חנייה" (עיר היונה) במילים: "לְזָכֹר, לֹא רַק לְרַע, יָמֵי רָעָה." לא אחת הביע אלתרמן בשיריו את אמונו שכל תקופה רעה חלוף תחלוף, ולא רק עתות השמחה והאושר תגענה אל סיומן.
- לפנינו שיר המפציר באוהב "לתפוס את הרגע" ולמצות את החיים עד תום, אך למעשה הרגע הזה (בגרסה הארוכה של השיר) נמשך כאם לאורך כל החיים, והזוגיות (הרעועה) של בני-הזוג ממשיכה לזרום, בבחינת "פגישה לאין קץ".
- השיר מזכיר לקוראיו שכל הנוסחאות והקלישאות (כגון שבועות הנישואים, המבטיחות אושר "עד שהמוות יפריד בינינו"), עלולות להתבדות. גם נוסחת הסיגור המקובלת של האגדות על בני זוג ש"חיו באושר ועושר עד היום הזה" היא נוסחה ספרותית יפה, שאינה מתקיימת תמיד במציאות החוץ-ספרותית. שירו של אלתרמן אינו נכנע לשגור ולמקובל. הוא בעצם מספר לקוראיו ולשומעיו את האמת הלא מצודדת – שהכול חולף בסופו של דבר – גם האהבה וגם החיים עצמם.

לאורך כל חייו העסיק אלתרמן את עצמו בסוגיית העראי והקבע. ברבים משיריו הוא עימת את הגורמים הקבועים בעולמנו, עם אלה הארעיים והמזדמנים, החולפים עם הרוח, וכדבריו בפזמון "כלניות": "סופות לרב תהמנה ותסערנה, / אך מתדש כלניות תבערנה."

כשחזר מלימודיו בצרפת ובאמתחתו מחברת של שירי בוסר, אחד מהם נשא את הכותרת "La femme qui passe" (האישה העוברת [או: חולפת] בדרך), ייתכן שבהשראת שירו של בודלר *À une passante* (לאישה העוברת בדרך).

כאמור, הסעיר את דמיונו הצד הרנדומלי של החיים המצטלב עם גורמי הקבע שלהם: המקרה המזדמן, העובר וחולף, ומשאיר את רישומו על חיינו. הוא איתר אותו במעגלים הולכים וגדלים: בחיי היחיד ובחיי העם והעולם.

ביום 1.1.1943, שנתיים לפני ביצוע הבכורה של פזמון זה, חיבר אלתרמן, בין שירי "רגעים" שפרסם בעיתון הארץ, שיר בשם "עוברות השנים", הפותח במילים "תחלפו הַיָּמִים, יתחלפו הַיָּמִים" ובו תיאור האקטואליה ה"בוערת" כפי שזו תילמד יום אחד בעתיד הרחוק מפי איזה מורה מהוה, שינסה לשווא להרביץ תורה בתלמידיו המשועממים.

אלתרמן אהב להשתעשע בפרוגנוזות עתידיות, ומיתרון הפרספקטיבה ההיסטורית ניתן לראות שניתוחיו את המציאות היו ניתוחים מושכלים, שקלעו לאמת העובדתית שנתגלתה מקץ שנים. המשורר בן ה-35 שכתב את הפזמון שלפנינו ראה לא אחת בחייו הקצרים איך "יגון ואֶשֶׁר מתחלפים בתור": הוא ראה את אביו גוסס ומת במחלה קשה בטרם עת, ולהבדיל – את הולדת בתו היחידה תרצה שהיתה כבת ארבע בעת היכתב שירו "זה יעבור". וגם במישור הלאומי ראה אלתרמן עליות ומורדות: את הולדתה של "העיר העברית החדשה" שקמה ונבנתה מול עיניו, ולהבדיל – את ימי מאורעות הדמים של שנות העשרים והשלושים ואת ימי השואה.

יש להניח, שבעת שהפזמון "זה יעבור" בוצע בפעם הראשונה על הבמה ביום 9.9.1945, שבוע בדיוק לאחר ההכרזה על סוף מלחמת העולם, הוטמנו בו גם כוונות הרומזות לחיי העם והעולם. השיר בוודאי נכתב ונשלח להלחנה עוד לפני ה-2 בספטמבר 1945, ואלתרמן התכוון מן הסתם לרמוז במילים "זה יעבור" שגם ימי הרעה הנוראים, שפקדו את העם ואת העולם בשש השנים שבין ה-1 בספטמבר 1939 לבין ה-2 בספטמבר 1945 יעברו ויפנו דרך לתקופה חדשה, קונסטרוקטיבית ואופטימית.

מכל מקום, מילים שבשיר "זה יעבור" דומות למילים שכתב אלתרמן בשמחת עניים, בשלביה המוקדמים של מלחמת העולם. בפזמון "הקל" וה"עליז" כתב אלתרמן: "לַצֶּדֶד דּוֹמֵם הַלֵּקְתִּי פְּעוֹרָה [...] וַיָּמִים הִגִּיעוּ, יָמֵי חַל וְעָנִי"; וביצירה ה"קנונית" – הכבדה והקודרת – כתב: "אַתָּע בָּךְ פְּעוֹרָה עַל פִּי הַנֶּבֶל [...] וְהִפָּה הַחֲלִי, בְּתִי / וְהָעָנִי פָּסָה פְּנִינוּ". אכן, הקלילות והכובד, השמחה והכאב עומדים כאן זה בצד זה, ומחכים לתורם שיגיע.

אלתרמן, המשורר בעל המזג ההיסטוריוסופי יכול היה לחשוב, כאן כביצירות אחרות פרי-עטו, על התחלפותם המעגלית של המשטרים שעליה כתב אריסטו בחיבורו המדינה, ועל נפילתם של משטרים רעים ועריצים (על התמוטטות ה"טירניות" כלשונו של אריסטו) באופן מיוחד.

גם השיר "הם לבדם", החותם את ספר הביכורים שלו כוכבים בחוץ, שנכתב ערב פרוץ המלחמה העולמית (אך אלתרמן כבר חש והבין שהיא עתידה לפרוץ כפי שמעידים "שירי העת והעיתון" שלו מאותה שנה) – יכול היה להיחשב שיר של ייאוש גמור אלמלא ידענו שאחרי האפוקליפסה חסרת התקווה המתוארת בו יש לחזור ולקרוא את שיר הפתיחה "עוד חוזר הניגון", ואז השמיים מתבהרים והעולם לקדמותו חוזר ועל צירו סובב, כתיבת-נגינה על מנגנון הגליל שלה.

**זיוה שמיר**